

OLIY TA'LIM TALABALARIDA TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK OMILLARI

Z.I.Nasimova¹

Mas'ul muallif: Nasimova Zarina
Isomiddin qizi, Buxoro davlat
universiteti doktoranti.

Accepted: 14 Sentabr 2026
Published: 14 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Buxoro xalqaro
universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Nasimova, Z. I.
OLIY TA'LIM TALABALARIDA
TANQIDIY FIKRLASH
KO'NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK PSIXOLOGIK
OMILLARI / Z. I. Nasimova //
Buxoro xalqaro universiteti ilmiy
axborotnomasi. — 2026. — T. 9, №
1. — B. 258–261.

1. Buxoro davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi oliy ta'lim talabalarida tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik va psixologik omillarni yaxlit tizim sifatida asoslashdir. Tadqiqot integrativ nazariy tahlil, tushunchalarni qiyoslash, omillarni kategoriyalash va pedagogik modellash usullariga tayandi. Natijada tanqidiy fikrlashning barqaror rivoji olti o'zaro bog'liq shart bilan izohlandi: metakognitiv nazorat, psixologik xavfsizlik, mazmunli muammoli vazifa, dialog va argumentatsiya, dalillar bilan ishlash hamda formativ baholash. Har bir omilning psixologik mexanizmi, kuzatiladigan ko'rsatkichi va o'qituvchi faoliyatidagi amaliy ifodasi aniqlashtirildi. Tahlil tanqidiy fikrlashni alohida mashq yoki bir martalik metod emas, balki vazifa, muloqot, baholash va refleksiya uyg'unligida shakllanuvchi ko'nikmalar tizimi sifatida tashkil etish zarurligini ko'rsatdi. Taklif etilgan omillar matritsasi o'quv mashg'ulotini loyihalash, diagnostik mezonlarni tanlash va pedagogik ta'sirning zaif bo'g'inlarini aniqlashda qo'llanishi mumkin.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, oliy ta'lim, metakognitsiya, psixologik xavfsizlik, argumentatsiya, formativ baholash.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Аннотация. Цель статьи - обосновать педагогические и психологические факторы развития критического мышления студентов как целостную систему. Используются интегративный теоретический анализ, сопоставление понятий, категоризация факторов и педагогическое моделирование. Выделены шесть взаимосвязанных условий: метакогнитивный контроль, психологическая безопасность, содержательная проблемная задача, диалог и аргументация, работа с доказательствами и формативное оценивание. Для каждого фактора уточнены психологический механизм, наблюдаемый показатель и практическое действие преподавателя. Результаты показывают, что критическое мышление следует развивать не как отдельное упражнение, а как систему навыков, формирующуюся во взаимосвязи учебной задачи, общения, оценивания и рефлексии. Предложенная матрица может применяться при проектировании занятий и выборе диагностических критериев.

Ключевые слова: критическое мышление, высшее образование, метакогниция, психологическая безопасность, аргументация, формативное оценивание.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS IN DEVELOPING UNIVERSITY STUDENTS CRITICAL THINKING SKILLS

Abstract. This article substantiates pedagogical and psychological factors that develop university students' critical thinking as an integrated system. The study used integrative theoretical analysis, conceptual comparison, factor categorization, and pedagogical modelling. Six interdependent conditions were identified: metacognitive control, psychological safety, meaningful problem tasks, dialogue and argumentation, evidence use, and formative assessment. For each factor, the psychological mechanism, observable indicator, and practical teaching action were specified. The findings show that critical thinking should not be treated as an isolated exercise; it develops through the alignment of task design, interaction, assessment, and reflection. The proposed factor matrix can support lesson design, diagnostic criterion selection, and identification of weak links in pedagogical intervention.

Keywords: critical thinking, higher education, metacognition, psychological safety, argumentation, formative assessment.

Kirish. Raqamli axborot oqimi, sun'iy intellekt vositalari va kasbiy vaziyatlarning tez o'zgarishi tayyor javobni eslab qolishdan ko'ra manbani tekshirish, taxminni dalildan ajratish va asoslangan xulosa chiqarishni muhimlashtirdi. O'zbekiston oliy ta'limini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ham mustaqil ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv va ta'lim sifatini kuchaytirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi [1]. Shu nuqtayi nazardan

tanqidiy fikrlash talabani faqat intellektual yutug'i emas, balki uning kasbiy mas'uliyati va qaror sifati bilan bog'liq tayanch kompetensiyadir; bu yo'nalish OECD Learning Compass 2030 konsepsiyasida ham qo'llab-quvvatlanadi [2].

P. A. Facione [3] tanqidiy fikrlashni interpretatsiya, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o'zini nazorat qilishdan tarkib topgan maqsadli hukm sifatida tavsiflaydi. R. H. Ennis [4] esa ishonish yoki nima qilish haqida oqilona qarorga kelishga urg'u beradi. Bu ta'riflar ko'nikma va dispozitsiya birligini ko'rsatadi: talaba tahlil usulini bilishi bilan birga undan foydalanishga tayyor, ochiq fikrli va dalilga sodiq bo'lishi kerak.

Muammo shundaki, ayrim mashg'ulotlarda tanqidiy fikrlash faqat savol-javob yoki "fikringizni ayting" topshirig'i bilan tenglashtiriladi. Bunday faoliyatda manba sifati, qarshi dalil, xulosa chegarasi va o'z fikrini qayta ko'rib chiqish mezonlari ko'rsatilmasa, faollik oshishi mumkin, ammo fikrlash sifati kafolatlanmaydi. Meta-tahlillar aniq yo'riqnoma, dialog, autentik muammo va mentorlik uyg'unlashganda natija kuchliroq bo'lishini ko'rsatadi [6; 7].

Tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim talabalarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi pedagogik va psixologik omillarni tizimlashtirish, ularning ta'sir mexanizmini ochish hamda amaliy loyihalash matritsasini taklif etishdan iborat.

Metodologiya. Tadqiqot integrativ nazariy sharh va pedagogik modellashtirish dizaynida bajarildi. Tanqidiy fikrlash nazariyasi, oliy ta'lim pedagogikasi, metakognitsiya, o'zini boshqarish va baholashga oid tayanch hamda zamonaviy manbalar maqsadli ravishda tanlandi. Manbalar uch savol asosida o'qildi: qaysi shart fikrlash jarayonini ishga tushiradi, qaysi mexanizm uni barqarorlashtiradi va natija qanday kuzatiladi.

Tahlil birligi sifatida alohida metod emas, "pedagogik shart - psixologik mexanizm - kuzatiladigan harakat - baholash dalili" zanjiri olindi. Takrorlanuvchi mazmunlar kodlanib, omillar kognitiv, motivatsion-affektiv va ijtimoiy-pedagogik qatlamlarga ajratildi. Kategoriyalar P. A. Facione [3] ko'nikmalari, D. F. Halpern [5] transferga yo'naltirilgan yondashuvi va P. C. Abrami va boshqalar [7] ta'limiy strategiyalar tasnifi bilan qiyoslandi. Mazkur yondashuvlar oliy ta'limdagi tanqidiy fikrlash metodlari bilan qiyoslandi [8-11].

Tadqiqot inson ishtirokchilari bilan tajriba o'tkazishni nazarda tutmagan. Natijalar nazariy manbalar sintezi va mualliflik pedagogik modelidan iborat; shu sabab statistik samaradorlik da'vosi ilgari surilmagan.

Natijalar. Tahlil natijasida tanqidiy fikrlashning rivojlanishini tushuntiruvchi olti omil ajratildi. Birinchi omil - metakognitiv nazorat - talabani qanday fikrlayotganini kuzatishi, xatoni sezishi va strategiyani almashtirishini ta'minlaydi. Ikkinchi omil - psixologik xavfsizlik - noto'g'ri javobdan qo'rqmasdan taxmin aytish va fikrni qayta ko'rib chiqish imkonini beradi. Uchinchi omil - autentik muammoli vazifa - bilimni noaniq, ko'p yechimli vaziyatga ko'chirishni talab qiladi [12-14].

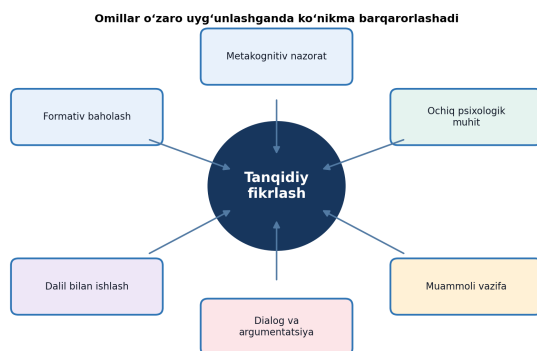
To'rtinchi omil dialog va argumentatsiya bo'lib, u dalilni ochiq ifodalash, qarshi nuqtayi nazarni tekshirish va asosni mustahkamlashni faollashtiradi. Beshinchi omil manba va dalil bilan ishlashdir: talaba axborotning ishonchliligi, dolzarbligi va yetarililigi tekshiradi. Oltinchi omil formativ baholash bo'lib, u "to'g'ri yoki noto'g'ri" hukmidan tashqari, fikrlash jarayonining qaysi bosqichi kuchli yoki zaif ekanini ko'rsatadi.

Omillar alohida emas, ko'paytiruvchi tizim sifatida ishlaydi. Masalan, murakkab muammo mavjud, lekin psixologik xavfsizlik bo'lmasa, talaba tavakkal fikr bildirmaydi; erkin dialog bor, lekin dalil mezoni bo'lmasa, munozara subyektiv fikrlar almashinuviga aylanadi; rubrika bor, lekin refleksiya bo'lmasa, baho keyingi vazifaga strategik transfer bermaydi.

1-jadval.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi omillar matritsasi

Omil	Psixologik mexanizm	Kuzatiladigan ko'rsatkich	Pedagogik amal
Metakognitiv nazorat	Fikr yuritishni kuzatish va tuzatish	Xato va cheklovni o'zi aniqlaydi	Fikrlash kundaligi, o'zini tekshirish savollari
Psixologik xavfsizlik	Xato qilish qo'rquvini kamaytirish	Taxmin bildiradi va fikrini qayta ko'radi	Hukmsiz savol, hurmatli qarshi fikr qoidalari
Autentik muammo	Kognitiv ziddiyat va transfer	Bir nechta yechimni solishtiradi	Noaniq, real vaziyatli topshiriq
Dialog va argumentatsiya	Nuqtayi nazarni tashqi ifodalash	Da'vo, dalil va asosni bog'laydi	Sokratik savol, debat, peer-review
Dalil bilan ishlash	Epistemik hushyorlik	Manba ishonchliligini tekshiradi	Manbalar auditi va dalil jadvali
Formativ baholash	Maqsad va natija orasidagi tafovutni ko'rish	Keyingi qadamni belgilaydi	Analitik rubrika va izohli teskari aloqa

1-rasm. Tanqidiy fikrlash rivojining omillar tizimi

2-jadval.

Omilar uyg'unligining amaliy diagnostikasi

Savol	Ha bo'lsa	Yo'q bo'lsa yuzaga keladigan xavf
Vazifa muqobil yechim talab qiladimi	Tahlil va baholash faollashadi	Reproduktiv javob ustun bo'ladi
Talaba dalil sifatini tekshiradimi	Xulosa asoslangan bo'ladi	Fikr fakt sifatida qabul qilinadi
Qarshi dalil muhokama qilinadimi	Fikr moslashuvchanlashadi	Tasdiqlash tarafdoshligi kuchayadi
Refleksiya keyingi vazifaga ulanadimi	Transfer yuz beradi	Ko'nikma vaziyatga bog'lanib qoladi

Muhokama. Natijalar tanqidiy fikrlashga oid ko'nikma va dispozitsiyani ajratmasdan rivojlantirish kerakligini ko'rsatadi. P. A. Facione [3] qayd etgan ochiq fikrlilik, izlanuvchanlik va asosli hukmga moyillik pedagogik vaziyat bilan qo'llab-quvvatlanmasa, texnik tahlil ko'nikmalari real qarorda qo'llanmasligi mumkin. Shu bois o'qituvchi vazifani beruvchi emas, fikrlash jarayonini ko'rinadigan qiluvchi fasilitator vazifasini bajaradi.

Taklif etilgan matritsa P. C. Abrami va boshqalar [7] meta-tahlilidagi dialog, autentik muammo va mentorlikning ijobiy rolini kengaytirib, ularni metakognitiv nazorat va formativ baholash bilan yagona dars sikliga birlashtiradi. Bu yondashuv tanqidiy fikrlashni faqat gumanitar fanlar bilan cheklamaydi: manba tekshirish, dalilni tortish va xulosa chegarasini belgilash barcha fanlarga ko'chiriladigan umumiy operatsiyalardir.

Modelning cheklovi uning nazariy tabiatidadir. Keyingi tadqiqotda omillar alohida shkala yoki kuzatuv indikatorlari orqali operatsionallashtirilib, turli yo'nalish talabalarida qaysi kombinatsiya kuchliroq natija berishi tekshirilishi lozim.

Xulosa va tavsiyalar. Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun olti omil - metakognitiv nazorat, psixologik xavfsizlik, autentik muammo, dialog va argumentatsiya, dalil bilan ishlash hamda formativ baholash - yagona didaktik tizimda uyg'unlashtirilishi kerak. Amaliy mashg'ulotda vazifa real noaniqlikni ifodalashi, talaba fikrini dalil bilan himoya qilishi, qarshi dalilni ko'rib chiqishi va yakunda o'z strategiyasini baholashi lozim. Taklif etilgan omillar matritsasi mashg'ulot loyihasi, kuzatuv varaqasi va baholash rubrikasini bir mantiqda qurishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni, 2019-yil 8-oktabr [Elektron resurs]. – URL: <https://lex.uz/docs/-4545884> (murojaat sanasi: 13.09.2026).
- [2] OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. – Paris : OECD, 2019.
- [3] Facione, P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction : Research Findings and Recommendations / P. A. Facione. – Millbrae, CA : California Academic Press, 1990. – 111 p. – (ERIC Document No. ED315423). – URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED315423> (accessed: 13.09.2026).
- [4] Ennis, R. H. Critical thinking assessment / R. H. Ennis // Theory Into Practice. – 1993. – Vol. 32, no. 3. – P. 179–186. – DOI: 10.1080/00405849309543594.
- [5] Halpern, D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking / D. F. Halpern. – 5th ed. – New York : Psychology Press, 2014. – 640 p.
- [6] Abrami, P. C. Instructional interventions affecting critical thinking skills and dispositions: A stage 1 meta-analysis / P. C. Abrami, R. M. Bernard, E. Borokhovski [et al.] // Review of Educational Research. – 2008. – Vol. 78, no. 4. – P. 1102–1134. – DOI: 10.3102/0034654308326084.
- [7] Abrami, P. C. Strategies for teaching students to think critically: A meta-analysis / P. C. Abrami, R. M. Bernard, E. Borokhovski [et al.] // Review of Educational Research. – 2015. – Vol. 85, no. 2. – P. 275–314. – DOI: 10.3102/0034654314551063.
- [8] Dwyer, C. P. An integrated critical thinking framework for the 21st century / C. P. Dwyer, M. J. Hogan, I. Stewart // Thinking Skills and Creativity. – 2014. – Vol. 12. – P. 43–52. – DOI: 10.1016/j.tsc.2013.12.004.
- [9] Marin, L. M. Pedagogy for developing critical thinking in adolescents: Explicit instruction produces greatest gains / L. M. Marin, D. F. Halpern // Thinking Skills and Creativity. – 2011. – Vol. 6, no. 1. – P. 1–13. – DOI: 10.1016/j.tsc.2010.08.006.

[10] Tsui, L. Fostering critical thinking through effective pedagogy: Evidence from four institutional case studies / L. Tsui // The Journal of Higher Education. – 2002. – Vol. 73, no. 6. – P. 740–763. – DOI: 10.1080/00221546.2002.11777179.

[11] Bezanilla, M. J. Methodologies for teaching-learning critical thinking in higher education: The teacher's view / M. J. Bezanilla, D. Fernández-Nogueira, M. Poblete, H. Galindo-Domínguez // Thinking Skills and Creativity. – 2019. – Vol. 33. – Art. 100584. – DOI: 10.1016/j.tsc.2019.100584.

[12] Flavell, J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry / J. H. Flavell // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, no. 10. – P. 906–911. – DOI: 10.1037/0003-066X.34.10.906.

[13] Pintrich, P. R. The role of metacognitive knowledge in learning, teaching, and assessing / P. R. Pintrich // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, no. 4. – P. 219–225. – DOI: 10.1207/S15430421TIP4104_3.

[14] Zimmerman, B. J. Becoming a self-regulated learner: An overview / B. J. Zimmerman // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, no. 2. – P. 64–70. – DOI: 10.1207/S15430421TIP4102_2.

